

AZ UDMURT INDIREKT EVIDENCIÁLIS MIRATÍV JELENTÉSÁRNYALATA

Kubitsch Rebeka

Bevezetés

A tanulmány célja, hogy bemutassa az udmurt indirekt evidenciális miratív értelmű használatának jellegzetességeit kortárs, a beszélt nyelvhez közel álló szövegeken keresztül. Ezen felül a miratív funkció kialakulásának lehetséges szemantikai útvonalát is taglalom.

1. Az udmurt nyelv

Az udmurt nyelv az uráli nyelvcsalád finnugor ágának tagja, ezen belül a permi nyelvek közé tartozik. Legközelebbi rokon nyelve a komi. Emellett a Volga-Káma nyelvszövetség része (Helimski 2003: 159).

A 2010-es oroszországi népszámlálási adatok alapján 324 000 beszélője van (Oroszország területén), az összes nyelvhasználók száma 339 800, a népesség száma 554 000 fő.¹ A beszélők nagy része az oroszországi tagköztársaság, az Udmurt Köztársaság területén él, mely Oroszországban, a Vjatka és a Káma folyó között helyezkedik el. Az udmurtok saját köztársaságukban kisebbségben élnek. A beszélők általában udmurt-orosz kétnyelvűek, esetenként, főleg délebbi területeken harmadik nyelvük a tatár. A városokban, hivatalos életben az orosz nyelv dominanciája jellemző. Ennélfogva a beszélt udmurt nyelvváltozat is sok orosz nyelvi elemet tartalmaz.

2. Az evidencialitás

Az evidencialitás az információ forrásának és típusának nyelvi jelölője (Aikhenvald 2004: 1). A vonatkozó szakirodalomban nincs egyetértés azt illetően, hogy az evidencialitást milyen kategóriaként tartják számon. Az egyik legkorábbi megközelítés, hogy az evidencialitás modális kategória (Willett 1988), ezen belül az episztemikus modalitás alkategóriája. Az újabb kutatások ugyanakkor már önálló kategóriaként tekintenek rá, grammatikai kategóriaként elsősorban Aikhenvald (2004, 2012, 2014) kezeli, deiktikus kategóriaként való értelmezése mellett pedig de Haan (2005) érvel.

¹ Az adatok az Ethnologue-ról származnak: <https://www.ethnologue.com/language/udm> (2018. 01.29.)

A különféle megközelítésmódoktól függetlenül, az bizonyos, hogy némely nyelvekben az információ forrásának és típusának jelölése kötelező, ennek elmaradásakor a mondat agrammatikus, míg más nyelvek esetében ez a jelölés opcionális.² Hagyományosan közvetett és közvetlen információforrást szokás elkülöníteni. A legközvetlenebb információforrás a **vizuális érzékelés**, valamint számos nyelvben közvetlen információforrásnak tekintik a **nem vizuális érzékelést** is (hallás, szaglás, tapintás). Közvetett információforrás a cselekvés eredménye alapján való **következtetés**,³ a valamilyen előtudáshoz, logikai következtetéshez köthető **feltételezés**, illetve az **értesülés** (hallomás, direkt **idézés**) (Aikhenvald 2004: 9). A fent felsorolt információforrásokat az evidencialitás kategóriájához köthető szemantikai paramétereknek is nevezik.

A világ nyelvei változatos képet mutatnak azt illetően, hogy mennyire komplex evidenciális rendszerrel bírnak, vagyis, hogy hány szemantikai paramétert különböztetnek meg önálló grammatikai elemmel és fordítva, hogy egy grammatikai elem hány szemantikai paramétert fedhet le. Ennek alapján elkülöníthetünk kis és nagy evidenciális rendszereket (Aikhenvald 2004: 23). A kis evidenciális rendszerekben általában két vagy három választás lehetséges az információforrás tekintetében (pl. direkt és indirekt forrás), és egy jelölő gyakran több szemantikai paramétert fed le. Egy nagyobb rendszerben viszont négy vagy öt választás is lehetséges. Egy ilyen rendszerben akár minden szemantikai paramétert önálló grammatikai elem fejezhet ki. Az evidenciális jelölők (különösen a közvetett információforrást kifejezők) ezen felül egyéb jelentéseket is felvehetnek, mint például episztemikusság,⁴ mirativitás, kontrollálatlanság, és műfaji sajátosságot is kifejezhetnek (pl. folklórszövegekben).

A (1)-es példa a wintu nyelv (wintu nyelvcsalád, Észak-Kalifornia) meg lehetőségen komplex, öt szemantikai kategóriát elkülönítő evidenciális rendszerét ábrázolja.

² Aikhenvald (2004, 2014) szerint egy nyelvben akkor van jelen az evidencialitás grammatikai kategóriaként, ha van a nyelvben egy olyan (grammatikalizálódott) elem, melynek elsődleges funkciója az információ forrásának kódolása. Evidenciális stratégiának nevezi azokat a megoldásokat, amikor egy nyelvben egy egyébként más funkciót betöltő grammatikai elem bizonyos kontextusban evidenciális jelentést vesz fel.

³ A következtetést kifejező evidencialist inferenciálisnak is szokták nevezni (vö. angol *inferential*).

⁴ Az episztemikusság a beszélő elkötelezettségének mértéke saját állításával kapcsolatban (t.i. mennyire tartja azt igaznak) (de Haan 1999: 84). Az indirekt evidenciális jelölők számos rendszerben bizonytalanságot fejezhetnek ki az állítás valóságtartalmával kapcsolatban.

- (1) 'fát aprít/aprított'
- a. *kupa-be* (vizuális érzékelés: látom)
 - b. *kupa-nt^he* (egyéb érzékelés: hallom vagy érzem, ahogy a faforgács hozzám ütődik)
 - c. *kupa-re* (következtetés: bemegyek a kabinba, és sem a férfi, sem a baltája nincs ott)
 - d. *kupa-?et* (feltételezés: tudom, hogy favágó, és hogy ebben az órában dolgozni szokott)
 - e. *kupa-ke* (hallomás: valaki mesélte nekem)
- (Aikhenvald 2004: 60)

A kiemelések alapján látható, hogy az ige ragozása az információforrás függvényében változik.

Lényeges tulajdonsága az evidencialitásnak, hogy areális jelenség, mely könnyen terjed az egyes nyelvek között (Aikhenvald–Dixon 1998: 244), így a legtöbb esetben nyelvi kontaktus hatására jelenik meg.

3. A mirativitás

Csakúgy, mint az evidencialitás kapcsán, a mirativitás meghatározásában is számos megközelítés tartja magát a vonatkozó szakirodalomban. Leghagyományosabban a mirativitást az információ újdonságértékének, váratlan mi-voltának nyelvtani jelöléseként tartják számon (DeLancey 1997: 33). Egy másik meghatározás szerint az elhangzott információ a beszélő világvilágáéig eddig nem képezte részét, „távolság” található a beszélő és az esemény között (Slobin–Aksu 1982: 198). Aikhenvald (2012) munkájában öt miratív jelentéstartományt határozott meg. Ezek a következők (Aikhenvald 2012: 437):

- a. hirtelen felfedezés, realizálás
- b. meglepődöttség
- c. mentális „felkészületlenség”
- d. váratlansággal ellentétes tartalom
- e. újszerűség

Látható, hogy az Aikhenvald-féle felosztás magába foglalja a fenti két megközelítést is. Ezzel szemben egy újabb tanulmány a mirativitást kizárólag a realizálás jelölőjeként tartja számon, minden további jelentéstartományt ebből a központi jelentésből vezet le (Mexas 2016: 4).

A mirativitásról szólva meg kell említeni a késleltetett realizációt is, mely egy post-factum következtetés egy olyan tény alapján, melynek a beszélő szemtanúja volt korábban, de csak később tudatosult benne (Aikhenvald

2012: 468). Mivel a késleltetett realizáció következtetési folyamatokat foglal magába, ugyanakkor miratív jelentést is kivált, a késleltetett realizáció egy-fajta átmenet az inferenciális evidenciális és a mirativitás között.

Habár az indirekt evidenciális jelölők gyakran vesznek fel miratív jelentésárnyalatot (DeLancey 2001: 378), a mirativitás önálló kategória és nem az evidencialitás része (Watters 2002: 296, idézi: Aikhenvald 2012: 436). Az indirekt evidenciális jelölők gyakori miratív használata, illetve a késleltetett realizáció kettős „természete” is jól példázza azonban, hogy az evidencialitás és a mirativitás szemantikai és paradigmatis kapcsolatokban áll egymással (DeLancey 2001: 370).

A következő példák ezt a kapcsolatot szemléltetik. A törökben (2) és az északi hantiban (3) az evidenciális jelölő mirativitást is kifejezhet. Az északi hanti esetében a miratív jelentésárnyalat csak az első személyű evidenciális alakoknál figyelhető meg.

(2) *Büyü -müſ -sün!*
Megnő EV 2SG
'De megnőttél!'

(3) *takan wöjəmp-t -ew*
mélyen alszik EV.PRS 1PL
'(úgy tűnik), mélyen aludtunk' (Aikhenvald 2004: 196–197)

4. Az udmurt indirekt evidenciális

Az udmurt nyelvben kis evidenciális rendszer található (vö. 2. fejezet), mely csak a múlt időkben⁵ különül el, fuzionálva az idő kategóriájával. A két múlt idő (első és második múlt) az első és nem első kézből származó információt különbözteti el, vagyis az udmurtban kétféle információforrás fejeződik ki önálló grammatikai elemmel. Az első múlt a vizuális úton szerzett vagy nagyon biztos, kanonizált információt fejezi ki. A második múlt⁶ idő több, indirekt információforráshoz köthető szemantikai paramétert fed le. Ez tipológiai szempontból gyakori, elsősorban a kis evidenciális rendszerekben (Aikhenvald 2004:

⁵ Az udmurtban összesen öt múlt idő „pár” található, egy szintetikus (első és második) és négy analitikus. Az igeidő „párok” a közvetlen és közvetett információforrás kifejezése szerint állíthatók szembe egymással. Az analitikus alakok esetében a létige segédigeként funkcionál, első és második múlt idejű alakja képes kifejezni, hogy az információ első vagy nem első kézből származik-e (Kozmács 2002: 86).

⁶ A továbbiakban a második múlt és az (udmurt) indirekt evidenciális terminusokat felváltva fogom használni. A glosszában második múlt (2PST) fog megjelenni az indirekt evidenciális alakoknál.

65). Az udmurtban az evidenciális rendszer kialakulása minden bizonnyal a környező törökségi nyelvek hatására alakult ki (Kozmács 2008: 172).

A második múlt kifejezi a nem vizuális érzékelést, a következtetést, feltételezést és az értesülést. Ezen felül számos, az információ forrásához nem köthető jelentésárnyalattal bír (Winkler 2001, Siegl 2004, Kubitsch 2017), mint például a mirativitás, kontrollátlanság (első személyben), udvariasság (második személyben) továbbá a folklórszövegek, mesék műfaji jellegzetesége, hogy ebben az igeidőben íródnak. A világ nyelveiben nem ritka, hogy az indirekt evidenciális jelölők efféle jelentésárnyalatokat vesznek fel, ám fontos hangsúlyozni, hogy ezek a jelentésárnyalatok nem tartoznak az igeidő elsődleges funkciói közé, és meglétük szemantikailag levezethető az evidenciális jelentésből.

Habár a tanulmány témája a második múlt idő, fontos megjegyezni, hogy az első múlt idő használatával kapcsolatban fennáll annak a lehetősége is, hogy az információforrás szempontjából neutrális igeidőről van szó, vagyis az, hogy az ige első múlt időben áll, még nem feltétlenül jelenti azt, hogy a beszélő szemtanúja volt az eseménynek vagy biztos információval rendelkezik róla, csupán azt, hogy nem tartja fontosnak kiemelni az információforrás közvetett mivoltát.⁷ Amennyiben erről van szó, úgy az nyilvánvalóan a második múlt idő és így az egész udmurt evidencialitás használatára befolyással van. Az első múlt idő helyzetének minél pontosabb meghatározásához azonban még további kutatásokra van szükség.

A következő két példában az udmurt indirekt evidenciális által két leggyakrabban kifejezett (Kubitsch 2017: 33), vagyis az értesülést (4) és a következtetést (5) kifejező szemantikai paraméter látható. A (4)-es példában a második múlt idejű ige jelzi, hogy a lejegyző csak más elmondása alapján (jelen helyzetben az édesanyja) szerez tudomást arról, hogy az édesapja elvesztette a telefonját a Vörös téren.

(4) *Телефон -ze* *Красној Плошад'-е*
telefon ACC.POSS.3SG vörös tér ILL
ішти -sa *келт -em*.
elveszít CVB hagy 2PST.3SG

'A telefonját a Vörös téren elvesztette.'

(vuflower.blogspot.ru; 2015. 03. 11.; utolsó letöltés: 2018. 07. 17.)

⁷ Ez a kis evidenciális rendszerek egy másik altípusa, ahol nem az első és nem első kézből szerzett információ áll egymással szemben, hanem egy információforrás szempontjából neutrális kategória és a nem első közből származó információ (Aikhenvald 2004: 65).

Az (5)-ös példa szöveggörnyezetében a lejegyző a nagyanyjánál talál egy nagyon szép kötényt. Annak alapján, hogy milyen aprólékosan kidolgozott, arra következtet, hogy ez minden bizonynal az esküvői kötény volt.

- (5) *Tuz sabirli fartuk, nokjce lišnj vur -em*
nagyon aprólékos kötény semmilyen felesleges varr PTCP.PST
linja-os-tek. Sošuan ajšet -ez ik vijl -em.
fonal-PL-CAR az esküvő kötény POSS.3SG PTC van 2PST.3SG
'Nagyon aprólékos (kidolgozású) kötény, feleslegesen varrt szálak
nélkül. Az esküvői kötényének kellett lennie.'
(udmurto4ka.blogspot.ru; 2015. 02. 05.; utolsó letöltés: 2018. 07. 17.)

5. Módszertan és vizsgálati anyag

A vizsgálati anyagot udmurt nyelvű blogszövegek képezték, melyeket az online Udmurt corpus (<http://web-corpora.net/UdmurtCorpus/search/>) segítségével gyűjtöttem össze. A blogszövegek nyelvezete közelebb áll az élőbeszédhez, mint a többi udmurt nyelven elérhető szövegtípusé, így remélhetőleg pontosabb képet ad a tényleges nyelvhasználatról.

A szövegekben 81 olyan mondat szerepelt, amelyekben a második múlt miratív jelentésárnyalattal bír. A vizsgálati anyagban olyan típusú esetek találhatóak, amelyekben az indirekt evidenciális a közvetett információforrás mellett miratív többletjelentéssel bír, illetve olyanok is, amelyekben az indirekt evidenciális jelölője nem az információforrásra utal elsősorban, hanem a beszélő realizálására vagy az információ újszerűségére, meglepő mivoltára. A mondatok a miratív jelentés forrása szerint lettek csoportosítva, vagyis aszerint, hogy melyek azok a feltételek, amelyek létrehozzák a miratív értelmezést. Ennek meghatározásához a szöveggörnyezet és a Szegedi Tudományegyetem udmurt lektora nyújtottak segítséget. A szöveggörnyezet mellett a miratív használat feltételezését megerősítheti a mondat modalitása (több esetben felkiáltó mondatokról van szó) és a különféle nyomatékosító partikulák használata. Továbbá számos olyan példa található, amelyekben a beszélő jelen van az adott esemény megtörténténél, vagyis az információforrás direkt, ennél fogva a hagyományos evidenciális értelmezés (indirekt információforrás) nem lehetséges.

6. Az udmurt indirekt evidenciális miratív használata

Az udmurt nyelvben az indirekt evidenciális (második múlt) miratív stratégiaként működik, vagyis egy alapvetően nem miratív jelentésű jelölő bizonyos szöveggörnyezetben miratív jelentéssel bír (Aikhenvald 2012: 472). Ahogyan

fentebb is említettem, a vizsgálat egyik célja ennek a szövegkörnyezetnek a meghatározása volt. Ennek alapján két alcsoportot lehet elkülöníteni a miratív jelentés forrása szerint. A miratív jelentést kiválthatja egyrészt a beszélő késleltetett realizációja, melyben a beszélő szemtanúja az eseménynek, vagy legalábbis jelen van, de csak később értelmezi, másrészt az információ újszerű, váratlan mivolta, mely a leggyakrabban a beszélő várakozásával ellentétes tartalmú.

6.1 Késleltetett realizáció

Az alábbi fejezetben azokra az esetekre hozok példát, amikor a miratív jelentésárnyalatot a beszélő késleltetett realizációja váltja ki. Korábban említettem (vö. 3. fejezet), hogy a késleltetett realizáció és a következtetés egymással összefüggésben áll (lévén a késleltetett realizáció is egyfajta következtetés). Éppen ezért a blogszövegek vizsgálata során nem minden esetben lehetett egyértelműen eldönteni, hogy következtetést vagy késleltetett realizációt fejez ki a második múlt.⁸

A vizsgált 81 mondatból 32 mondatban okozta a beszélő késleltetett realizációja a miratív használatot. A beszélő késleltetett realizációja miatti indirekt evidenciális használata az Aikhenvald (2012) által elkülönített miratív jelentésárnyalatok közül (vö. 3. fejezet) a realizálás és mentális „felkészületlenség” tartományába sorolható.

A (6)-os mondat kontextusában a lejegyző a karácsonyi vásáron a tömeget látva döbben rá, hogy sok ember él a városban, ahol cserediák. Jelen helyzetben nem arról van szó, hogy valamilyen közvetett módon szerzett tudomást a városban élő emberek mennyiségéről, hiszen egyrészt ő maga is már ott lakik egy ideje, másrészt minden bizonnyal rendelkezik egy előtudással a város népességét illetően. A létige azért szerepel második múltban, mert habár birtokában volt ennek az információnak, az csak most, a karácsonyi vásáron látott tömeg hatására tudatosult benne.

⁸ A késleltetett realizáció megállapításához a legbiztosabb támpontot a beszélő jelenléte adja – amennyiben a beszélő jelen van a leírt eseménynél, úgy miratív használatról van szó, ám sajnos néhány esetben a nehézséget pontosan az okozza, hogy nem lehet egyértelműen meghatározni, jelen volt-e a beszélő az adott cselekvésnél vagy sem. Mindazonáltal a vizsgált 81 mondat a kétes eseteket nem tartalmazza.

- (6) *Prazdník-jos ažjn valanj kutsk-iško-d, ta kar -jn tros kaljk*
 ünnep PL előtt érteni kezd PRS 2SG ez város INN sok nép
ul-e vjl -em šujša (ogšorj đjr-jos-j uram-jos buš -eš).
 él 3SG van 2PST.3SG hogy egyszerű idő PL ILL utca PL üres PL
 'Az ünnepek előtt kezdte megérteni, hogy ebben a városban sokan
 élnek, hétköznapiokon az utcák üresek.'
 (burdjos.ru; 2016. 12. 29.; utolsó letöltés: 2018. 07. 17.)

A (7)-es példában a beszélő egy faluban jár, ahol az emberek azt mondják, hogy *čebertiškemed* (szó szerint annyit tesz, hogy 'szépülésed') és ez a lejegyzőnek nagyon tetszik. Később tudja meg, hogy arrafelé így kívánnak egészséget. Az ige második múltban szerepel, mivel amikor ezt a szót mondták neki, ő még nem tudta a pontos értelmét.

- (7) *Ad'ami-os "čebertišk-em -ed" šu -i -zj (...)*
 ember PL szépül NMLZ POSS.2SG mond 1PST 3PL
Berlo iñi tod-i, tazam -em -me
 később már tud 1PST.1SG gyógyul NMLZ ACC.POSS.1SG
oží vera -lo vjl -em.
 így mond 3PL van 2PST.3SG
 'Az emberek 'szépülésed'-et mondtak (...) Később tudtam már, hogy
 így kívántak jó egészséget.'
 (kualaluly.ru; 2014. 09. 04.; utolsó letöltés: 2018. 07. 17.)

A (8)-as szituációban a blogbejegyzőt telefonon hívja egy barátja, és azt kérdezi tőle, hogy szurkolt-e előző nap. A lejegyző először nem érti, hogy miről van szó, de aztán rájön, hogy előző nap volt az udmurt köztársasági dalverseny, amit általában mindenki nézni szokott.

- (8) *El'kunovid'ehije šariš so oží vera vjl -em.*
 dalfesztivál PP ő úgy beszél.3SG van 2PST.3SG
 'Az köztársasági dalfesztiválról beszélt.'
 (vuflower.blogspot.ru; 2014. 11. 05.; utolsó letöltés: 2018. 07. 17.)

A (9)-es példában a lejegyző egy kínai delegációt fogad, ahol az egyik reggel egy fiú valamiféle ételt kínál körbe. A lány először nem tudta, mi az, majd később kiderült, hogy kínai kolbással kínálták.

- (9) *Kitaj sosiska vjl -em.*
 kínai kolbász van 2PST.3SG
 'Kínai kolbász volt.'
 (zangarik.ru; 2013. 08. 30.; utolsó letöltés: 2018. 07. 17.)

A késleltetett realizációt bemutató utolsó, (10)-es példában a lejegyző családjához a nagynénjük megy látogatóba. Amikor a nagynéni odaér, akkor dőben rá, hogy útközben bogáncsok ragadtak az oldalára.

- (10) *Tiñi uk kopak lugi lakišk -em bord-am!*
hát PTC teljesen bogáncs ragad 2PST.3SG oldal ILL.POSS.1SG
'Hát teljesen rám ragadtak a bogáncsok!'
(muketulon.tumblr.com; 2014. 11. 10.; utolsó letöltés: 2018. 07. 17.)

Ugyanúgy, mint az előző példákban, a beszélő jelen van az esemény megtörténésénél vagy birtokában van már a szóban forgó információnak, de valamilyen oknál fogva nem tudatosul benne, csak egy későbbi időpontban. Az egyik tipikus beszédhelyzet, amikor valaki elsőre nem tudja, miről beszél a másik ember, és csak később derül ki számára a mondanivaló. A másik, amikor csak később veszi észre, hogy egy esemény, amelynél egyébként jelen volt, megtörtént.

6.2 Új, váratlan információ

A második múlt miratív értelmű használatát a beszélő késleltetett realizációja mellett kiválthatja még az információ újszerűsége, a beszélő várakozásával ellentétes tartalma. A vizsgált mondatokból 49 esetében volt a miratív jelentés forrása az információ újszerűsége.

Az alábbi, (11)-es példa ezt illusztrálja. A blogbejegyzésben a beszélő Šarkan városában van, ahol ellátogatnak a Téalapó házához. Meglepve tapasztalja, hogy ez a ház a sípálya mellett van. A beszélő gyakran síel, ott is járt már, éppen ezért váratlan és meglepő számára, hogy a Téalapó háza pont a sípálya mellett van.

- (11) *Šarkan -jš Tol Babaj -len jurt -az*
Sarkan ELA tél apó GEN ház ILL.POSS.3SG
vuĵ -l -i, noš so kuas -en bĵil -on -ja
érkezik FREK 1PST.1SG és az síléc INS fut NMLZ ADV
trassa vöz -jn ik vĵl -em!
pálya mellett INN PTC van 2PST3SG
'A sarkani télapó épületéhez értem, és az a sípálya mellett volt!'
(muketulon.tumblr.com; 2014. 07. 29.; utolsó letöltés: 2018. 07. 17.)

A (12)-es példa megértéséhez érdemes tudni, hogy pár évvel ezelőtt az udmurtiai Bigi falu volt a finnugor kulturális főváros, és ennek alkalmából számos rendezvényt tartottak. A lejegyző is egy csoporttal ellátogat és látja, hogy Magyarországról, Észtországból és Finnországból is jöttek vendégek.

Ez nem meglepő, hiszen ezekben az országokban finnugor nyelveket beszélnek. Az már viszont váratlan a beszélő számára, hogy még Franciaországból is jöttek emberek megnézni Bigi falut.

- (12) *Big-big-ez učkij Franci -iš*
Bigi ACC nézni FranciaországELA

no d'elegacija vu -em!
is küldöttség érkezik 2PST.3SG

'Bigi falut még egy francia küldöttség is eljött megnézni!'

(pavel-vahrushev.livejournal.com; 2014. 07. 27.;

utolsó letöltés: 2018. 07. 17.)

A (13)-as példában az iskolában pedagógusnapra ünnepséget tartanak. A bejegyző maga is tanár, aki részt vesz ezen. Megérkezve az ünnepségre meglepetten tapasztalja, hogy a terem nagy részében gyerekek ülnek. A szituáció az elvárásaival ellentétes, hiszen azt várná, hogy egy pedagógusnapon a tanárok lesznek jelen főként, ám ők hiányoznak.

- (13) *Žinj-leš tros-ez zal -jn pinal -jos puk-o vil -em!*
fél ABL sok DET terem INN gyerek PL ül 3PL van 2PST.3SG

'A terem több mint felében gyerekek ültek!'

(vuflower.blogspot.ru; 2014. 10. 06.; utolsó letöltés: 2018. 07. 17.)

Az alábbi esetben a bejegyző beiratkozik az egyetemre, majd elmennek az édesapjával a kollégiumba, ahol lakni fog, l. (14)-es példa. Az ige második múltban szerepel, mert nem gondolták volna, hogy annyira messze lesz a kollégium az egyetemtől, mint amennyire volt.

- (14) *Nu, jaram, kizji ke ožj vu -i -m obšežiti -je*
no jól van ahogy PTC úgy érkezik 1PST 1PL kollégium ILL
dor-i (kidokjn -ges ik vil -em univerzitet-leš).
PP ILL messze CMPR PTC van 2PST.3SG egyetem ABL

'No, jól van, úgy-ahogy megérkeztünk a kollégiumhoz

(kicsit messze volt az egyetemtől).'

(tubat.blogspot.ru, 2014. 08. 28.; utolsó letöltés: 2018. 07. 17.)

A (15)-ös példában a beszélő az udmurt nyelvű bibliafordításról mesél. Azt várta, hogy nehéz lesz a nyelvezete, de meglepi, hogy könnyű volt olvasni, meg is jegyzi, hogy néha az udmurt újságokat is nehezebb.

- (15) *Ližžijnj kapčei vjl -em,*
olvasni könnyű van 2PST.3SG

kuddirja gazet -ez šekjt -ges ližžijnj.
néha újság ACC bonyolult CMPR olvasni

'Könnyű volt olvasni, néha az újságokat nehezebb.'

(krestyaninova.blogspot.ru; 2014. 01. 10.; utolsó letöltés: 2018. 07. 17.)

A fent bemutatott példákban látható, hogy a miratív olvasat nem csupán a beszédhelyzet támogatja, hanem a mondatok modalitása (vö. 11-13. példa) és a nyomatékosító partikulák használata is (vö. 11. és 14. példa). Azokban az esetekben, amikor az információ újszerűsége, váratlansága váltja ki a második múlt használatát, a beszélőnek gyakran van valamilyen előítélete, előfeltevése az adott dologgal kapcsolatban (pl. nehéz olvasni a könyvet, közelebb van a kollégium), mely nem bizonyul igaznak.

6. Az egyes szám első személyű evidenciális alakok helyzete

Az udmurtban lehetséges az egyes szám első személyű evidenciális alakok képzése. Ez tipológiai szempontból ritka. Általános, hogy ha egy nyelvben van valamilyen megszorítás a lehetséges evidenciális alakokat illetően, az az első személyre vonatkozik. Ez a kategória természetéből fakad, és ezért, ha egy nyelvben mégis lehetséges az első személyű alakok létrehozása, gyakran valamilyen többlettartalmat fejeznek ki (Aikhenvald 2004: 219). Például az északi hantiban az egyes szám első személyű evidenciális alak miratív jelentéssel bír (vö. 3. példa). Az udmurt esetében az ilyen alakok kontrollálatlanságot, akaratlanságot fejeznek ki, a beszélő nincs teljesen tudatában annak, ami történt, vagy nem szándékosan cselekszik. Tipikusan az 'elfelejtettem', 'elveszítettem', 'elaludtam' jelentésű igék fordulnak elő evidenciális alakban, illetve, ha a beszélő tudattalan állapotban (részegen, betegen) cselekedett. Ez a jelentés általánosnak tekinthető az olyan nyelvekben, amelyekben az első személyű evidenciális alakok megengedettek (Curnow 2003: 39). Az udmurt egyes szám első személyű alakok jelentőségét növeli, hogy a komiban, az udmurt legközelebbi rokon nyelvében, az ilyen alakok képzése nem lehetséges, csak szórványosan fordul elő, nyelvjárási jelenségként (Kozmács 2008: 171). A következőkben az udmurt első személyű, második múlt idejű alakok használatára hozok példát.

A (16)-os példában a lejegyző a villamoson utazik, és egyszer csak észreveszi, hogy elhagyta a megállót, ahol le kellett volna szállnia. A második múlt idejű ige kifejezi, hogy a cselekvés nem szándékosan történt.

- (16) *Ongira-m kad', ostanovka -me*
bénul PTCP.PST mint megálló ACC.POSS.1SG
no ortě -iškem.
is elhagy 2PST.1SG

'Mint aki lebénult, a megállómat elhagytam.'

(udmurto4ka.blogspot.ru; 2015. 09. 20.; utolsó letöltés: 2018. 07. 17.)

Hasonló látható a (17)-es példában, amelyben a beszélő felébredve (egy rémálomból) azt tapasztalja, hogy egy erdőbe került, de azt nem tudja, hogyan.

- (17) *Olokjĵi mon nulesk-e šur -iškem.*
valahogyan én erdő ILL kerül 2PST.1SG

'Valahogyan egy erdőbe kerültem.'

(pushdun.blogspot.ru; 2015. 04. 20.; utolsó letöltés: 2018. 07. 17.)

A (18)-as példában nem egy olyan cselekvésről van szó, amelyet a beszélő akaratlanul követ el (pl. elfelejt leszállni a villamosról), hanem olyanról, amely nem kontrollálható (fiziológiai folyamat). A lány a mérlegre állva megdöbbenve látja, hogy egyetlen hét alatt 53 kilóról 51-re fogyott.

- (18) *Arĵa kusp-ĵn 53 kilo -ĵs 51 kĵl' -iškem.*
hét PP INN 53 kiló ELA 51 marad 2PST.1SG

'Egy hét alatt 53 kilóról 51-re fogytam.'

(udmurto4ka.blogspot.ru; 2014. 12. 20.; utolsó letöltés: 2018. 07. 17.)

Úgy gondolom, az egyes szám első személyű evidenciális alakok használata számos esetben a késleltetett realizációhoz hasonló tulajdonságokat mutat. Megnézve a (16)-os, (17)-es és (18)-as példát, mindkét esetben a beszélő nyilvánvalóan jelen van az eseménynél, ugyanakkor ez az esemény nem tudatosult benne. Felfedezhető a post-factum következtetés, hiszen a (16)-os példa esetében a megállót már éppen elhagyta, amikor realizálja, hogy ez az ő megállója volt. A (17)-es példában az eredményt látva realizálja a folyamatot (hogy az erdőbe került), csakúgy, mint a (18)-as példában. Utóbbi esetekben a miratív jelentés még erősebb, hiszen egy erdőben felébredni vagy egyetlen hét alatt két kilogrammot fogyni nem szokványos.

Az egyes szám első személyű evidenciális alakok kétségkívül kifejezik a kontrollálatlanságot, ugyanakkor úgy vélem, hogy a késleltetett realizációval (és így a miratív értelmű használattal) szoros összefüggésben állnak. Ezen összefüggés azonban még további vizsgálatokat kíván, mielőtt ezeket az evidenciális alakokat egyértelműen a miratív jelentésárnyalat alá csoportosíthatnánk, így a fent említett 81 mondatban, amelyek a miratív

használat vizsgálati anyagét képezték, az egyes szám első személyű evidenciális alakok nem szerepelnek.

7. A miratív jelentésárnyalat kialakulásának lehetséges szemantikai útvonala

Az alábbi fejezetben a tipológia és az udmurt nyelvtörténet eddigi megállapításai alapján bemutatom azt a lehetséges szemantikai útvonalat, amelyen keresztül az evidenciális használatból kialakult a miratív értelmű használata a második múlt időnek.

Korábban már többször szerepelt, hogy a késleltetett realizáció egy post-factum következtetés (vö. 3. fejezet), ennél fogva szoros kapcsolatban áll az evidencialitás következtetést kifejező szemantikai paraméterével, a következtetés egy altípusának is tekinthető (Aikhenvald 2004: 102, 209).⁹

Úgy gondolom, hogy a második múlt használata a beszélő késleltetett realizációja esetén a miratív jelentésárnyalat kialakulásának első állomását szemlélteti. Így Aikhenvald (2012: 471) nyomán az alábbi szemantikai útvonalon keresztül jöhetett létre: **késleltetett realizáció** (a beszélő látja vagy ismeri az eredményt, de csak post-factum fogja fel) → **az újonnan megértett információ váratlan és így meglepő**.

Szó volt arról is (3. fejezet), hogy annak ellenére, hogy a mirativitás önálló kategória, grammatikai és pragmatikai kapcsolatban áll az indirekt evidenciállissal, ezen belül is a következtetés szemantikai paraméterével (DeLancey 2001: 378).¹⁰

Figyelembe véve a fenti összefüggéseket és szemantikai folyamatokat, úgy gondolom, hogy az udmurt nyelv esetében lehetővé vált az indirekt evidenciális használata közvetlen információforrással is késleltetett realizáció esetén. Ezek az esetek még következtetési folyamatokat (post-factum) is magukba foglalnak a miratív jelentésárnyalat mellett. Az ilyen típusú használat tehetne lehetővé, hogy aztán az indirekt evidenciális már csak az új, váratlan információt jelölje, amikor már nem jelennek meg következtetési folyamatok és az információ forrása is irreleváns.

De nem csak miratív használat és a következtetési evidenciális között fedezhető fel összefüggés, hanem a következtetési evidenciális és a perfekt

⁹ A legfőbb különbség, hogy a következtetés szemantikai paraméterében a beszélő nincs jelen az esemény lefolyásakor, hanem annak eredménye alapján következtet a történésekre, míg a késleltetett realizációnál a beszélő már birtokában van a szükséges információknak, csupán később értelmezi őket.

¹⁰ Például egy nagyobb evidenciális rendszerrel bíró nyelvben nagy valószínűséggel az inferenciális evidenciális jelölője fog miratív jelentést is kifejezni.

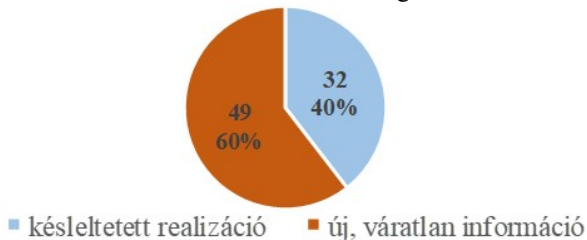
jelentések között is (Aikhenvald 2004: 279, Bybee–Dahl 1989: 73–74; Comrie 1976: 109–110). Az indirekt evidenciális jelölők miratív használata pont az olyan rendszerekben gyakori, ahol az evidenciális valamilyen perfekt jelentésből alakult ki (DeLancey 2001: 378, Lau & Rooryck 2017: 4–5). Az udmurt esetében is valószínűleg erről van szó, hiszen az udmurt nyelvtörténet álláspontja szerint a második múlt evidenciális használata egy korábbi perfekt jelentésből alakult ki (Bartens 2000: 202–203, Izvorski 1997: 236) és minden bizonnyal evidenciális értelemben a következtetés révén szerzett információt fejezte ki. A második múlt és a perfekt kapcsolatát továbbá az is alátámasztja, hogy a paradigmában megjelenő *-m* morféma eredetét tekintve a befejezett melléknévi igenév képzőjéből származik (Kozmács 2008: 171). Az 1. ábra összegezve mutatja a miratív jelentés kialakulásának útvonalt.

<i>lǐžžem kniga</i> 'olvasott könyv'	példa (4)-(5)	példa (6)-(10)	példa (11)-(15)
perfekt jelentés ¹¹	második múlt evidenciális használat	késletetett realizáció	új, váratlan információ

1. ábra: A miratív jelentés kialakulásának útvonala

8. Eredmények

Az udmurt nyelvű blogokból gyűjtött szövegekben összesen 81 esetben fordult elő a második múlt miratív használatban. A miratív jelentést 32 esetben váltotta ki a beszélő késletetett realizációja, és 49 esetben az információ újszerűsége, várakozással ellentétes tartalma. A 2. ábra ezt a megoszlást szemlélteti.

2. ábra: Az indirekt evidenciális miratív használata

¹¹ A szakirodalom nem egyértelmű azt illetően, hogy a második múlt idő már evidenciális jelentéssel alakult ki a befejezett melléknévi igenévből, vagy előbb valamilyen perfekt igeidővé vált, és csak később vette fel az evidenciális jelentést a környező törökségi nyelvek hatására.

A vizsgálat összegzésképpen elmondható, hogy az udmurt indirekt evidenciális miratív használatán belül két alcsoport különíthető el (1. késleltetett realizáció; 2. új, váratlan információ) annak ellenére, hogy ugyanarról a jelről van szó. A 2. ábra alapján látható, hogy nagyobb arányban használatos az új, váratlan információ kódolására, ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy ez az összesítés nem tartalmazza az egyes szám első személyű evidenciális alakokat, melyek, ahogy korábban szóba került (6. fejezet), sok hasonlóságot mutatnak a késleltetett realizációval.

Véleményem szerint először késleltetett realizáció esetén vált lehetséges az evidenciális jelölő használata direkt információforrásnál az ismeret tudatosodásának kifejezésére, majd ez a használat tette lehetővé, hogy az evidenciális jelölő az információ újszerűségét, váratlanságát kódolja.

A perfekt jelentés–indirekt evidenciális–mirativitás kapcsolatát tekintve az udmurt illeszkedik a tipológiai megállapításokhoz és a három kategória közötti kapcsolat nyelvtörténetileg is alátámasztható. A második múlt perfekt jelentésből alakult ki, és vélhetően ez magyarázza azt, hogy alkalmassá vált az evidencialitáshoz tartozó szemantikai paraméterek kifejezésére, illetve később, ennek nyomán, arra is, hogy miratív stratégiaként funkcionáljon.

Az udmurt indirekt evidenciális miratív jelentésárnyalatának vizsgálata nem csupán az udmurt nyelv evidenciális rendszerének megismeréséhez járul hozzá, hanem más, hasonló rendszerrel bíró nyelvekéhez, illetve tipológiai szempontból az evidencialitás és mirativitás közti speciális kapcsolat feltérképezéséhez is.

Hivatkozások

- Aikhenvald, Alexandra Yurievna – Dixon, Robert M. W. 1998. Evidentials and areal typology: a case study from Amazonia. *Language Sciences* 20(3): 241–257.
- Aikhenvald, Alexandra Yurievna 2004. *Evidentiality*. Oxford, Oxford University Press.
- Aikhenvald, Alexandra Yurievna 2012. The essence of mirativity. *Linguistic Typology* 16: 435–485.
- Aikhenvald, Alexandra Yurievna – Dixon, Robert M. W. (szerk.) 2014. *The Grammar of Knowledge: A Cross-linguistic Typology*. Oxford, Oxford University Press.
- Bartens, Raija 2000. Permilaisten kielten rakenne ja kehitys. *Suomalais-ugralaisen seuran toimituksia* 238. Helsinki, Suomalais-ugrilainen Seura.
- Bybee, Joan – Dahl, Östen 1989. The creation of tense and aspect systems in the languages of the world. *Linguistics* 54: 681–706.
- Comrie, Bernard 1976. *Aspect*. Cambridge, Cambridge University Press.

- Curnow, Timothy Jowan 2003. Nonvolitionality expressed through evidentials. *Studies in Language* 27: 39–60.
- de Haan, Ferdinand 1999. Evidentiality and epistemic modality: Setting boundaries. *Southwest Journal of Linguistics* 18: 83–101.
- de Haan, Ferdinand 2005. Encoding speaker perspective: Evidentials. *Linguistic diversity and language theories* 72: 379–417.
- DeLancey, Scott 1997. Mirativity: The grammatical marking of unexpected information. *Linguistic Typology* 1: 33–52.
- DeLancey, Scott 2001. The mirative and evidentiality. *Journal of Pragmatics* 33: 369–382.
- Ethnologue. <https://www.ethnologue.com/language/udm> (2018. 01.29.).
- Izvorski, Roumyana 1997. The present perfect as an epistemic modal. *Semantics and Linguistic Theory* 7. Stanford University. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.588.9111&rep=rep1&type=pdf> (2018. 01.29.).
- Helimski, Eugene 2003. Areal groupings (Sprachbünde) within and across the borders of the Uralic language family: A survey. *Nyelvtudományi Közlemények* 100: 156–167.
- Kozmács István 2002. *Udmurt nyelvkönyv*. Szeged, JATEPress.
- Kozmács István 2008. *Az -šk- képző az udmurt (vojják) igeképzés rendszerében*. Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra.
- Kubitsch Rebeka 2017. *Evidencialitás a mai udmurt nyelvben*. M.A. Thesis, Szeged.
- Lau, Monica – Rooryck, Johan 2017. Aspect, evidentiality and mirativity. *Lingua* 186–187: 110–119.
- Maslova, Elena 2003. Evidentiality in 'Yukaghir'. In Aikhenvald, Alexandra Yurieвна – Dixon, Robert. M. W. (szerk.) *Studies in Evidentiality*. Amsterdam, John Benjamins, 219–237.
- Mexas, Haris 2016. *Mirativity as realization marking: A cross-linguistic study*. Thesis, Universiteit Leiden.
- Udmurt corpus. <http://web-corpora.net/UdmurtCorpus/search/>
- Siegl, Florian 2004. *The 2nd past in the Permic languages*. M.A. Thesis, Tartu.
- Slobin, Dan Isaac – Aksu, Ayhan 1982. Tense, aspect and modality in the use of the Turkish evidential. In Paul J. Hopper (szerk.) *Tense-aspect: Between semantics & pragmatics*. Amsterdam, Benjamins, 185–200.
- Willett, Thomas 1988. A cross-linguistic survey of grammaticalization of evidentiality. *Studies in Language* 12: 51–97.
- Winkler, Eberhard 2001. Udmurt. *Languages of the World/Materials* 212. München, Lincom Europa.